

الگوی مطلوب هیئت شرعی در بانکداری اسلامی با استفاده از تکنیک AHP

مصطفی کاظمی نجف‌آبادی*

غلامعلی احمدی**

چکیده

یکی از راهکارهای تحقق ایده بانکداری اسلامی، ایجاد الگوی مطلوب هیئت نظارت در بانکداری اسلامی است. در سال‌های اخیر در جهان اسلام این ایده با ایجاد و شکل‌گیری هیئت شرعی محقق شده است. این نهاد در اکثر جوامع اسلامی به اشکال مختلفی تشکیل شده که مدل‌های هیئت شرعی در سطوح بانک مرکزی، دولت، شورای علما و مجامع دانشگاهی و بازاری از آن جمله‌اند. این تحقیق بر آن بوده است تا مدل‌های بالا را بر مبنای شاخص‌هایی مانند استقلال، نوع رابطه هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت، عدم تعارض در عملکرد هیئت و مرجع تعیین‌کننده اعضای هیئت شرعی، تحلیل کند و در نهایت مدل برتر و الگوی مطلوب هیئت شرعی در بانکداری اسلامی را تعیین نماید. روش تحقیق به شیوه میدانی انجام شده است که ابتدا با نظرسنجی از خبرگان (۴۵ نفر از دانشجویان رشته اقتصاد مقطع دکتری و ۱۵ نفر از اساتید اقتصاد) از میان شاخص‌های طرح‌شده در پرسشنامه، شاخص‌های فوق‌گزینه‌ش و سپس به وزن‌دهی شاخص‌های انتخاب‌شده پرداخته‌اند. نتایج تحقیق که با استفاده از تکنیک AHP (تحلیل سلسله مراتبی) رتبه‌بندی شده، حاکی از آن بوده است که مدل پیشنهادی، افزون بر استقلال و عدم تعارض در عملکرد، از مسئولیت‌مشورتی، نظارتی و اجرایی در امور فقهی و شرعی در سطح روابط با بانک مرکزی و دولت نیز برخوردار است و می‌تواند بستر تحکیم و تعمیق بانکداری اسلامی را فراهم سازد.

واژه‌های کلیدی: بانکداری، هیئت شرعی، تکنیک AHP

طبقه‌بندی JEL: E50، C60، G50

mostafakazemi@rihu.ac.ir

ahmadiali1385@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۲/۵

فصلنامه راهبرد اقتصادی، سال پنجم، شماره هفدهم، تابستان ۱۳۹۵، صص ۱۶۵-۱۹۸

* استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (نویسنده مسئول)

** عضو هیات علمی دانشگاه غرjestان افغانستان

تاریخ دریافت: ۹۷/۷/۲۳

مقدمه

در دهه‌های اخیر با رشد چشمگیر بانکداری اسلامی، هیئت شرعی از عناصر جدی و جدیدی است که در کنار بانک قرار گرفته است. پیش از این، با اینکه اساسنامه بانک‌های اسلامی بیانگر اسلامی بودن عملکرد بانک‌ها است، هیچ‌گونه تضمینی برای اجرایی شدن دستورات دینی در عملیات بانکی وجود نداشت و حتی در برخی بانک‌های اسلامی عملیات ربوی نیز مشاهده می‌شد و این امر باعث می‌گردید تا عده‌ای از مسلمانان در مورد تطبیق فعالیت‌های بانکی با موازین شرع دچار شک و تردید شوند. این مسئله موجب شد اندیشمندان آگاه به مسائل بانکی و اقتصادی، نهادی به نام هیئت شرعی را مطرح کنند تا از طریق آن تمام کارکرد بانک‌های اسلامی را رصد نمایند و مطابقت آن را با موازین شرع بررسی و در صورت مشاهده هرگونه خلاف، آن را به مقام‌های عالی هیئت گزارش کنند. افزون بر آن، هیئت شرعی با بررسی عملیات بانکی با موازین شرع مانع ترویج ربا، غرر، ضرر و همچنین باعث محدودیت یا ممنوعیت فعالیت‌های بانکداری متعارف در جوامع بشری به‌ویژه در جامعه اسلامی می‌شود. با ایجاد هیئت شرعی در بانک‌ها، ضریب اطمینان مسلمانان سپرده‌گذار نسبت به عملکرد بانک‌ها نیز افزایش یافت و در نهایت باعث رشد و توسعه صنعت بانکداری اسلامی در سطح جهان گردید. از این روی، کوشیده‌ایم مدل‌های مختلف هیئت شرعی در بانک‌های اسلامی را به منظور بازشناسی عملکرد نظام بانکداری اسلامی از بانکداری متعارف ارزیابی نماییم. پژوهش حاضر با تکیه بر تکنیک تحلیل سلسله مراتب «AHP»^۱ به دنبال

پاسخ این پرسش است که «الگوی پیشنهادی هیئت شرعی در بانکداری اسلامی چیست؟» و پس از بررسی و تحقیق به این نتیجه می‌رسد که مدل پیشنهادی، علاوه بر استقلال و عدم تعارض در عملکرد، از مسئولیت مشورتی، نظارتی و اجرایی در سطح روابط با بانک مرکزی و دولت برخوردار است. علاوه بر این مدل پیشنهادی برخلاف مدل‌های موجود با کمترین چالش، به‌عنوان الگوی مطلوب معرفی و پیشنهاد می‌شود. گفتنی است که در این بررسی معیارهای ارزیابی الگوهای نظارت شرعی فارغ از معیارهای افزایش بهره‌وری و مدیریت ریسک بانک‌ها هستند.

۱. پیشینه تحقیق

اهمیت هیئت شرعی در بانکداری اسلامی، اندیشمندان زیادی را واداشت تا در این باره مطالعه و طرح‌هایی را ارائه کنند. متفکرانی مانند «رفعت علی جمعه» و «محمد السید العوضی» در کتاب «موسوعه الاقتصاد الاسلامی فی المصارف و النقود و الاسواق المالیه» (۱۴۳۰ هـ ق)؛ «محمد اکرم لال الدین» در مقاله‌ای با عنوان «دور الرقابه الشرعیه فی ضبط اعمال المصارف» (بی‌تا)؛ «عبدالحمید محمود البعل» در کتاب «الاستثمار و الرقابه الشرعیه فی البنوک و المؤسسات المالیه الاسلامیه دراسه فقهیه و قانونیه و مصرفیه» (۱۴۱۱ هـ ق)؛ «عوف محمود الکفراوی» در کتاب «البنوک الاسلامیه» (۲۰۰۱)؛ «عزالدین بن زغیبه» در «هیئات الفتوی و الرقابه الشرعیه فی المؤسسات المالیه الاسلامیه، اهمیتها، معوقات عملها» (۲۰۰۹)؛ «محمد علی جمعه»، «محمد احمد سراج»، «ابراهیم عبدالحلیم» و «مصطفی العلیات» و ده‌ها اندیشمند دیگر مقالات و کتاب‌هایی پیرامون هیئت شرعی ارائه کرده‌اند.

این پژوهش‌ها عموماً به سه حوزه کلی تخصیص یافته است: الف- اهمیت و ضرورت هیئت شرعی در بانکداری اسلامی؛ ب- نقش هیئت شرعی در کارایی بانکداری اسلامی؛ ج- تبیین چالش‌ها و ارائه راهکارها. پژوهش حاضر با بهره‌مندی از تحقیقات انجام شده به بررسی مدل‌های هیئت شرعی و به ارائه مدل متناسب با روش AHP می‌پردازد که از جهاتی نسبت به دیگر پژوهش‌های

انجام یافته متفاوت است؛ از جمله: ۱- تجمیع مدل‌ها؛ ۲- ارائه مدل پیشنهادی؛ ۳- ارزیابی مدل‌ها بر اساس شاخص‌های پنج‌گانه؛ ۴- رتبه‌بندی آن‌ها با روش تحلیل سلسله‌مراتبی AHP؛ ۵- تعیین مدل مطلوب بانکداری اسلامی.

۲. روش‌شناسی تحقیق

فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) یکی از معروف‌ترین تکنیک‌های تصمیم‌گیری برای چندین شاخص است که نخستین بار توسط «توماس ال ساعتی»^۱ در دهه ۱۹۸۰ مطرح و بر اساس مقایسه‌های زوجی بنا نهاده شده است. این روش یکی از جامع‌ترین روش‌های طراحی شده برای تصمیم‌گیری با شاخص‌های چندگانه است که به منظور تصمیم‌گیری و انتخاب یک گزینه از میان گزینه‌های متعدد تصمیم، با توجه به شاخص‌هایی که توسط تصمیم‌گیرنده تعیین می‌گردد، به کار گرفته می‌شود. فرایند AHP ترکیب معیارهای کیفی و کمی را به طور هم‌زمان امکان‌پذیر می‌سازد. این فرایند از مقایسه‌های دویه‌دویی متغیرها و معیارهای تصمیم‌گیری استفاده می‌کند. مقایسه‌های دویه‌دو این امکان را به تصمیم‌گیرنده می‌دهد که فارغ از هرگونه نفوذ و مزاحمت خارجی تنها بر روی مقایسه دو معیار یا گزینه تمرکز کند. افزون بر آن، اطلاعات ارزشمندی در مورد مسئله تحت بررسی فراهم می‌آورد و باعث بهبود عامل منطقی بودن فرایند تصمیم‌گیری می‌شود. با اینکه نقدهایی بر مدل AHP وارد شده است، مزیت‌های این مدل خیلی بیشتر از نقاط ضعف آن بوده، نتایج به‌دست‌آمده از کاربرد مدل AHP نسبتاً راضی‌کننده است؛ زیرا فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی از زمان ابداع تاکنون، بیش از مدل‌های دیگر و برای تصمیم‌گیری در حوزه‌های وسیع و متنوعی از جمله سیاست، تولید، بازاریابی، تبلیغات، حمل‌ونقل و... به کار رفته و نتایج قابل قبولی به دنبال داشته است.

استفاده از این روش زمانی مناسب و مفید است که تصمیم‌گیرنده با چند شاخص (کمی یا کیفی) تصمیم‌گیری روبه‌رو است. نخستین مرحله «مدل‌سازی و بنا کردن سلسله‌مراتب مدل» است. در این مرحله مسئله و هدف از تصمیم‌گیری

1. Thomas L. Saaty

به صورت سلسله مراتبی از سطوح شامل عناصر تصمیم درآورده می شود که با هم در ارتباط هستند. عناصر تصمیم شامل شاخص های تصمیم گیری و گزینه های تصمیم است. دومین مرحله، انجام مقایسه های دوجه دو است در این مرحله تصمیم گیرنده باید مجموعه ماتریس هایی که به طور عددی اهمیت یا ارجحیت عناصر هر سطح را نسبت به عنصر مربوطه خود در سطح بالاتر نشان می دهد، ایجاد کند، این کار با انجام مقایسات دوجه دو بین عناصر هر سطح (مقایسات زوجی) از طریق تخصیص اعدادی که نشان دهنده اهمیت یا ارجحیت یکی نسبت به دیگری است صورت می گیرد. این مقایسات در ماتریسی به نام ماتریس مقایسه های دوجه دو درج می شود. این ماتریس دارای دو خاصیت عمده است: نخست آنکه قطر این ماتریس عدد ۱ است و معنای آن این است که نسبت ترجیح هر عامل در مقایسه با خودش مساوی «۱» است و دوم آنکه ترجیح عوامل نسبت به یکدیگر خاصیت معکوس پذیری دارد. مرحله بعدی در روش AHP انجام محاسبات لازم برای تعیین وزن هر یک از عناصر تصمیم با استفاده از اطلاعات ماتریس های مقایسه های دوجه دو است. برای این منظور چندین روش وجود دارد که اهم آن ها روش های حداقل مربعات، حداقل مربعات لگاریتمی، بردار ویژه و نیز روش های تقریبی هستند. در این مقاله از یکی از روش های تقریبی (میانگین حسابی) استفاده شده است که این روش شامل سه قدم زیر است: قدم اول: مقادیر هر یک از ستون ها را با هم جمع می کنیم؛ قدم دوم: هر عنصر در ماتریس مقایسات زوجی را بر حاصل جمع ستون خودش تقسیم می کنیم تا ماتریس مقایسات زوجی نرمالیزه شود؛ قدم سوم: مقدار میانگین عناصر هر سطر از ماتریس نرمالیزه را محاسبه می کنیم، این مقادیر میانگین وزن نسبی عناصر مورد نظر را ارائه می کند. سرانجام و در آخرین مرحله، گزینه برتر را انتخاب می کنیم. در این مرحله به منظور رتبه بندی گزینه های تصمیم و تعیین گزینه برتر، وزن های نسبی در هم ادغام می شوند. از آنجا که وزن شاخص ها منعکس کننده اهمیت آن ها در تعیین هدف بوده و وزن هر گزینه نسبت به شاخص ها، سهم آن گزینه در شاخص مربوطه هستند، می توان گفت که وزن نهایی هر گزینه از مجموع حاصل ضرب

وزن هر شاخص در وزن گزینه مربوط از آن شاخص به دست می‌آید؛ زیرا وزن شاخص‌ها بیانگر اهمیت آن‌ها در تعیین هدف است و وزن هر گزینه نسبت به شاخص، سهم آن گزینه در شاخص مربوطه است. (دلبری و داودی، ۱۳۹۱، صص ۶-۸؛ حیدری، صص ۴-۵).

در این مقاله، با استفاده از نظرات نخبگان در قالب پرسشنامه بر اساس روش تحلیل سلسله مراتبی AHP، شاخص‌ها را به صورت ماتریس‌های مقایسه زوجی قیاس کرده و با قضاوت‌های انجام شده اهمیت شاخص‌ها و در نهایت مدل‌های پنج‌گانه رتبه‌بندی شده است. شاخص‌های اصلی و مطرح در این تحقیق عبارت‌اند از: روابط هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت؛ استقلال هیئت شرعی؛ عدم تعارض در عملکرد هیئت شرعی؛ مرجع تعیین‌کننده اعضای هیئت شرعی. قبل از پرداختن به مباحث روشی، ابتدا مدل‌های پنج‌گانه هیئت شرعی مطرح و تبیین می‌شود و سپس مطابق مباحث طرح شده آن‌ها را رتبه‌بندی می‌کنیم.

۳. هیئت شرعی

مراد از هیئت شرعی، گروه سازمان‌یافته‌ای از افراد دارای دانش اقتصادی، بانکی، فقهی و حقوقی است که به بررسی و انطباق عملکرد بانک با احکام اسلامی می‌پردازد و در صورت لزوم به ایجاد ابزارهای جایگزین شرعی و ارائه فتاوی مورد نیاز اقدام می‌کند (السید العوضی و رفعت، ۱۴۳۰ هـ.ق، صص ۲۳۳). هیئت شرعی در بیشتر بانک‌های اسلامی دارای دو اصل است:

الف- هیئت فتوا: این هیئت عهده‌دار بخش فتوای هیئت شرعی، بررسی و پاسخگویی شبهات و سؤالات پیرامون عملیات بانکی است؛ یعنی در خصوص عملکرد بانک‌ها به تأیید یا رد فتوا می‌دهند و همچنین در موقع لازم به ارائه عقود و ابزار شرعی جدید می‌پردازند.

ب- هیئت نظارت شرعی: این هیئت یک نهاد مستقل از فقهای متخصص در زمینه مؤسسات مالی اسلامی و آگاه به فقه معاملات است، این نهاد به منظور حصول اطمینان از سازگاری عملکرد مؤسسه‌های مالی اسلامی با احکام و قانون اسلام، بررسی و نظارت بر فعالیت‌های بانکی را به عهده دارد و تمامی فتاوا و

دستورالعمل‌های آن برای بانک لازم‌الاجرا است (البعلی، ۱۴۲۶ هـ.ق، ص ۱۱؛ طه، ۲۰۰۹، ص ۱۱ و ۳۵).

۴. نخستین مدل هیئت شرعی

در این مدل هیئت‌های شرعی در دو سطح بانک مرکزی و مؤسسات مالی اسلامی فعالیت کرده، کشورهای زیر از این مدل تبعیت می‌کنند:

۴-۱. هیئت شرعی در نظام بانکی مالزی

زمینه بانکداری اسلامی در کشور مالزی با آغاز فعالیت «مؤسسه پس‌انداز زائرین» در سال ۱۹۶۳ به وجود آمد؛ اما قانون بانکداری اسلامی به صورت رسمی در سال ۱۹۸۳ به تصویب رسید و نظام بانکداری در مالزی به صورت دوگانه در سیستم بانکی - بانک اسلامی و بانک متعارف - به فعالیت خود ادامه داد. بانک اسلامی «برهاد» نخستین بانک اسلامی به صورت انحصاری به مدت ۱۰ سال از ۱۹۸۳ تا ۱۹۹۳ فعالیت داشت و بعد از آن بانک‌های اسلامی دیگری نیز تأسیس و مشغول فعالیت شدند (حسن‌زاده و دیگران، ۱۳۸۵، ص.ص. ۱۴۱-۱۴۳؛ تقی‌زاده، ۱۳۹۱، ص.ص. ۵۶-۵۹).

بانک مرکزی در مالزی دو نهاد را تأسیس کرده است که عملیات بانکی را با نگاه شرعی بررسی می‌کند و در جهت بهتر شدن فعالیت بانک‌ها راهکارهای شرعی ارائه می‌دهند. این دو نهاد عبارت‌اند از:

۴-۱-۱. شورای مشورتی شریعت^۱

شورای مشورتی شریعت بانک مرکزی مالزی^۲ در ماه می ۱۹۹۷ به عنوان بالاترین منبع موثق شریعت برای امور مالی اسلامی در مالزی از سوی بانک مرکزی تأسیس شد. اهداف اولیه این شورا عبارت‌اند از:

۱. اطمینان از انطباق مسائل مالی با احکام معاملات اسلامی؛

---

1. SAC (Advisory Council Shariah)

2. Bank Negara Malasia

۲. گزارش هر مسئله شرعی مربوط به دادوستدهای مالی اسلامی به بانک مرکزی.

شورای مشورتی شریعت همچنین به عنوان یک مرجع تأثیرگذار عمل می‌کند و در مسائل شرعی مربوط به دادوستدهای مالی اسلامی به بانک مرکزی مشاوره می‌دهد. اعضای شورای مشورتی شریعت از محققین برجسته شریعت، حقوقدان و متخصصین بازار تشکیل شده است. این شورا به حیث مشاور به کمیسیون اوراق بهادار مالزی در خصوص تمام موضوعات مربوط به گسترش بازار سرمایه اسلامی مشاوره می‌دهد و به عنوان مرجع اصلی راجع به مسائل بازار سرمایه اسلامی ایفای وظیفه می‌نماید (Resolutions of the Securities Commission Shariah Advisory) (Council, Malaysia, 2006, p 4).

مهم‌ترین وظایف این شورا عبارت‌اند از: مشاوره دادن به بانک مرکزی، ارائه مسائل شرعی، تحلیل و ارزیابی جنبه‌های شرعی ابزارهای جدید و انتشار فهرست اوراق بهادار بر اساس حکم شرع (نجفی، ۱۳۸۵، ص ۳۰).

۴-۱-۲. کمیته شریعت در نظام بانکی مالزی

اولین کمیته شریعت در سال ۱۹۸۳ در بانک اسلامی برهاد مالزی شروع به کار کرد. بعد از ۱۰ سال در مارس ۱۹۹۳ «نگارا بانک» مالزی برنامه بانکداری بدون ربا را در قراردادهای بانکی طرح کرد که عملیات بانکداری اسلامی ممکن است از این طریق ارائه شود و در همین زمان محققین مسلمان گزینش شدند و به صورت اعضا در هیئت شرعی شروع به کار کردند (Zulkili Hasan, 2010, page 2-3).

کمیته شریعت یک نهاد درون بانکی است و نقش مکمل شورای مشورتی شریعت بانک مرکزی مالزی را به عهده دارد. این نهاد به حیث آگاه‌دهنده مؤسسات در جهت پذیرش موازین شرعی در عملکرد بانکداری ایفای وظیفه می‌نماید؛ هرچند حکم نهایی به عهده شورای مشورتی شریعت است. بانک مرکزی مالزی در دسامبر ۲۰۰۴ دستورالعمل کمیته نظارت شرعی را برای مؤسسات مالی اسلامی صادر کرد. اهم وظایف کمیته شریعت عبارت‌اند از: مشاوره شرعی به هیئت مدیره، تأیید قوانین سازگار با شرع، ثبت هر نوع اظهارنظر

شرعی و کمک به طرفین دعوی با نگاه شرعی (STRATEGIC PLAN FOR ISLAMIC BANKING, pag2,3).

۴-۲. هیئت شرعی در نظام بانکی بحرین

در بحرین بعد از استقلال در سال ۱۹۷۱، آیین دادرسی توسعه یافت و شریعت به عنوان منبع اصلی قانون در قانون اساسی بحرین معرفی شد و معاملات ربوی را به صورت غیرقانونی اعلان کرد. بانک مرکزی بحرین تمام بانک‌ها و مؤسسات مالی را به تأسیس هیئت شرعی مستقل موافق با معیارهای نظارت سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسه‌های مالی اسلامی^۱ ملزم می‌کند. کتاب قانون بانک مرکزی به خوبی نیاز قانونی مؤسسات مالی اسلامی بحرین را به تأسیس هیئت شرعی و کوتاهی آن در انجام کارها بدون موافقت با رهنمودهای بانک مرکزی بحرین توضیح داده است (Zulkifli Hasan, 2010, page 89-90). بانک مرکزی بحرین نیز دارای هیئت شرعی است و هر مؤسسه مالی اسلامی باید مطابق با معیارهای نظارت مؤسسات مالی اسلامی سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسه‌های مالی اسلامی به تأسیس هیئت نظارت شرعی^۲ اقدام کند. اعضای هیئت شرعی بانک مرکزی بدون محدودیت می‌تواند در هیئت نظارت شرعی هر مؤسسه مالی مشغول به خدمت و تحقیق باشد (The Role Of the Shariah supervisory Boards and Shariah Coordinators, 2010, page 3).

۴-۳. هیئت شرعی در نظام بانکی پاکستان

اسلامی شدن روند نظام بانکی در پاکستان از سال ۱۹۷۹ آغاز شد. پیشتر در سپتامبر ۱۹۷۷ طرح نظام بانکداری اسلامی به «شورای جهان‌بینی اسلامی» واگذار شده بود و تمام بانک‌های اسلامی باید بر اساس قواعد مشخص شده مطابق شریعت اسلام عمل کنند (حسن‌زاده و سلطانی، ۱۳۸۵، ص ۱۳۲-۱۳۳). بانک مرکزی پاکستان به منظور توسعه بانکداری اسلامی از استراتژی‌های زیر استفاده

1. AAOIFI

2. shariah supervision committee

کرده است: تأسیس بانک‌های کاملاً اسلامی در پاکستان، اجازه ایجاد شعب بانک اسلامی در سراسر پاکستان و اجازه یک باجه‌ جداگانه به منظور فعالیت‌های بانکداری اسلامی در بانکداری متعارف (Amjad Saeed, Dr. Khawaja, 2010).

در کشور پاکستان هیئت شرعی در دو سطح بانک مرکزی و مؤسسات مالی وجود دارد و مرجع نهایی تصمیم‌گیر برای مسائل و حل اختلافات شرعی میان هیئت‌های شرعی، هیئت شرعی فعال در سطح بانک مرکزی است. در سال ۱۹۶۲ بانک‌ها در پاکستان اجازه یافتند فعالیت‌هایی مبنی بر مدل‌های اسلامی مطابق آیین‌نامه انجمن‌های بانکداری ارائه نمایند. هر نهاد بانکداری ملزم به داشتن یک مشاور شرعی است. هیئت شرعی بانک دولتی پاکستان، بانک دولتی را در فرمول‌سازی آیین‌نامه‌ها برای بانکداری اسلامی مشاوره می‌دهد. در صورت وجود اختلاف عقیده میان هیئت شرعی بانک دولتی پاکستان و مشاور شرعی، حکم نهایی از آن هیئت شرعی بانک دولتی است (STRATEGIC PLAN FOR ISLAMIC BANKING INDUSTRY IN PAKISTAN, page 4).

۵. دومین مدل هیئت شرعی

در این مدل هیئت‌های شرعی در دو سطح دولت و مؤسسات مالی اسلامی فعالیت می‌کنند. کشورهایی از قبیل سودان، امارات متحده عربی، قطر و کویت از این مدل تبعیت می‌کنند که در ادامه به توضیح آن‌ها می‌پردازیم:

۵-۱. هیئت شرعی در نظام بانکی سودان

در سال ۱۹۶۰ به منظور نظارت بر کار شعبه‌های بانک خارجی، بانکداری در سودان تأسیس شد و نخستین بانک سودانی در سال ۱۹۷۲ شروع به فعالیت کرد و سپس دولت آن را با عنوان بانکداری ملی اعلام نمود. نخستین بانک اسلامی در سودان به نام بانک «فیصل» در سال ۱۹۷۷ تأسیس گردید. از سال ۱۹۹۲ بخش مالی بر اساس موازین اسلامی بنا نهاده شد و هر نوع معامله خلاف شرع ممنوع اعلام گردید (حسن‌زاده و سلطانی، ص ۱۳۸ - ۱۴۰).

بند ۱ ماده ۷۳ از اساسنامه نخستین بانک اسلامی، یعنی بانک فیصل اسلامی

سودان که طبق دستور رئیس جمهور در تاریخ ۱۹۷۷/۴/۴ قانون اولیه آن صادر گردید، به تشکیل هیئت شرعی تصریح دارد (توثیق تجربه السودان فی مجال المصارف و المؤسسات الماليه الاسلاميه، ۲۰۰۶، ص. ۱۸ و ۲۷). طبق دستور رئیس جمهور در سال ۱۹۸۲ قانون بانک اسلامی سودان صادر شد و به مرحله اجرا درآمد. در بند ۱۱ این قانون آمده است: هر بانک اسلامی که در سودان اجازه فعالیت دارد، باید هیئت شرعی داشته باشد تا بر تطبیق معاملات و تصرفات بانک مطابق احکام و قوانین شرع نظارت نماید (توثیق تجربه السودان فی مجال المصارف و المؤسسات الماليه الاسلاميه، ۲۰۰۶، ص. ۴۴-۴۸).

در سودان از سوی وزیر مالیه و اقتصاد ملی، هیئت شرعی برای نظارت بر تمام بانکها، مؤسسات مالی و بانک مرکزی در جهت اسلامی بودن سیاستها و عملکرد این نهادها ایجاد شده است. این هیئت با بانک مرکزی همکاری دارد؛ اما به لحاظ عملکرد مستقل از آن است و در چارچوب سلامت سیستم بانکی و از بین بردن هر نوع معامله ربوی در دادوستدهای مالی در بانکهای سودان و مؤسسات مالی به وجود آمده است (نشئت و تطور و تقویم هیئات الرقابہ الشرعیه فی الجهاز المصرفی السوداني، ۲۰۰۶، ص. ۵۸).

۵-۲. هیئت شرعی در نظام بانکی امارات متحده عربی

کشور امارات در ۱۹۷۰ از هفت ایالت تشکیل شد و در ۱۹۷۱ ماده هفتم قانون اساسی این کشور اسلام را به عنوان منبع اصلی قانون و دین آن اعلام کرد. افزون بر آن، ماده ۷۵ قانون فدرال سال ۱۹۷۳ دیوان عالی کشور را بر تهیه قانون اسلامی موظف ساخت (Zulkili Hasan, 2010, page 91).

قانون فدرال سال ۱۹۸۵ بر سیستم هیئت شرعی در کشور امارات به استثنای دبی حاکم است. ماده ۵ این قانون خواهان تأسیس مرجع عالی شرعی زیر نظر وزارت دادگستری و امور اسلامی است تا بر بانکهای اسلامی، مؤسسات مالی و شرکتهای سرمایه گذاری نظارت نماید و نظر شرعی در خصوص مسائل مربوط به بانکداری اسلامی و مالی تهیه کند. ماده ۵ این قانون به روشنی جایگاه و لازم الاجرا بودن دستورات مرجع عالی شرعی را بیان می دارد. علاوه بر آن، مرجع

عالی شرعی که مؤسس آن حکومت است، یادآور آن است که محقق شریعت در ایالت متحده عربی با اراده کمیته مرکزی هیئت نظارت شرعی را به منظور هماهنگی و طبقه‌بندی عملیات شرعی تأسیس کردند (Zulkili Hasan, 2010, page 92-93)

۵-۳. هیئت شرعی در نظام بانکی قطر

این کشور در سال 1971 به استقلال رسید و در سال ۱۹۷۲ قانون اساسی آن تصویب نهایی شد. ماده ۲ این قانون، اسلام را به‌عنوان دین رسمی کشور و منبع اصلی قانون‌گذاری معرفی می‌کند. در سال ۲۰۰۷، کتاب قانون مالی اسلامی^۱ (IFSI) منتشر شد و تمامی مؤسسات مالی و شعب اسلامی بانک‌های متعارف ملزم به اجرای این دستورالعمل هستند (میسسی و دیگران، ۱۳۹۱، ص. ۱۵-۱۶).

در حوزه نظارت شرعی در کشور قطر دو نهاد به نام بانک مرکزی قطر و مرکز مالی قطر مشغول فعالیت‌اند. بانک مرکزی در سال ۲۰۰۸ دستورالعملی با عنوان «قواعد نظارت»^۲ را برای تبیین چگونگی نظارت بانک مرکزی بر بانک‌های اسلامی و متعارف تدوین کرد. ماده هفتم این دستورالعمل تمامی مؤسسات مالی اسلامی را ملزم به تشکیل هیئت شرعی می‌کند که طبق آن حداقل اعضا باید دو نفر باشند و هیئت مدیره یا مجمع عمومی باید انتخاب آن‌ها را انجام دهد. دستورالعمل بانک مرکزی بیانگر دو ویژگی مهم است و آن را از دیگر نهادهای نظارتی کشورهای دیگر متمایز می‌سازد. ویژگی نخست اینکه، پرداخت هرگونه وام یا اعتبار به اعضای هیئت شرعی از سوی مؤسسه ممنوع شده است. ویژگی دوم، شرایط مطرح برای انتخاب مدیرعامل مؤسسه است که تخصص و تجربه کافی در حوزه بانکداری اسلامی یکی از این شرایط است. در قطر افزون بر وجود هیئت شرعی در هر مؤسسه مالی اسلامی، شورای عالی شریعت^۳ از سوی دولت در وزارت اوقاف به‌عنوان مرجع و تصمیم‌گیر نهایی مرتبط با احکام اختلافی فقهی

-
1. The Islamic Finance Rule Book
  2. supervision instructions
  3. The Supreme Shariah Council

میان اعضای هیئت‌های شرعی تعیین شده است و باید شورای عالی شریعت حکم نهایی را صادر کند (میسسی و دیگران، ۱۳۹۱، ص. ۱۶-۱۷)

۵-۴. هیئت شرعی در نظام بانکی کویت

تلاش در جهت اسلامی شدن بانک‌ها در کویت از سال ۱۹۵۶ با دوری از ربا شروع شد و از سال ۱۹۷۰ به صورت جدی‌تر برخی از اعضای اتاق صنعت و بازرگانی و هیئت مدیره بانک مرکزی تأسیس بانک‌های اسلامی را مطرح کردند و سرانجام با پیشنهاد «عیسی عبده» مبنی بر تأسیس خانه مالی کویت و موافقت وزیر مالیه و رئیس هیئت وزیران در سال ۱۹۷۷ به دستور امیر کویت اجرایی و «احمد بزغیغ الیاسین» رئیس هیئت مدیره بانک و عضو دائم آن منصوب شد و در تاریخ ۱۹۷۸/۸/۲۸ خانه مالی کویت به عنوان نخستین بانک اسلامی شروع به کار کرد (الجمعه، ۲۰۰۵، ص. ۲۵۲)

دولت کویت به دستور امیر کشور برای بررسی کامل انطباق فعالیت‌های انجام شده با احکام شرعی، انجمن عالی مشاوره را در دوم دسامبر ۱۹۹۱ تشکیل داد. این انجمن با ایجاد زمینه‌های تطبیق بر هویت اسلامی در دولت و ملت تأکید دارد و دارای کمیسیون قانون‌گذاری، اقتصادی، ارتباطات، فرهنگی و اجتماعی است (الجمعه، ۲۰۰۵، ص. ۱۲۹-۱۳۱).

کمیسیون اقتصادی از متخصصین در امور اقتصادی و شریعت اسلام تشکیل شده است و در ایجاد قوانین دینی برای نظام بانکی در کویت نقش جدی داشته است.

بانک مرکزی به تبعیت از کمیسیون اقتصادی انجمن عالی مشاوره علاوه بر وظایفی که در قبال بانک‌ها دارد، تمام بانک‌ها را به رعایت موازین شرعی و داشتن هیئت شرعی مطابق آیین‌نامه‌ای که در این زمینه تنظیم کرده است ملزم می‌کند؛ هرچند خود بانک مرکزی فاقد هیئت شرعی است (The Role Of the Shariah supervisory Boards and Shariah Coordinators; 2010; page Kuwait).

۶. سومین مدل هیئت شرعی

هیئت‌های شرعی در مدل سوم برخلاف مدل دوم (هیئت شرعی در سطح دولت و مؤسسات مالی اسلامی) در دو سطح شورای علما و مؤسسات مالی اسلامی فعالیت می‌کنند که بیانگر تفاوت مدل دوم با مدل سوم است. هیئت شرعی در کشور اندونزی از این مدل تبعیت می‌کند که در ادامه به بررسی آن می‌پردازیم.

۶-۱. هیئت شرعی در نظام بانکی اندونزی

بانک اندونزی در سال ۲۰۰۲ طرح اولیه توسعه بانکداری اسلامی را ارائه کرد و برای تأمین بالاترین مزایای عمومی و حد مطلوب اقتصاد ملی به این امر توجه ویژه‌ای معطوف ساخت. قانون مصوب ۲۰۰۸ که در ۱۶ جولای همان سال به اجرا گذاشته شد زمینه توسعه بانکداری اسلامی و در نهایت رشد صنعت و اقتصاد ملی را در اندونزی فراهم کرد (Islamic Banking in Indonesia in Brief, page 1).

در این کشور دو نهاد برای نظارت بر رفتار بانک‌ها با موازین شرعی ایجاد شده است و سعی در اسلامی کردن عملیات بانکی دارد (STRATEGIC PLAN FOR ISLAMIC BANKING INDUSTRY IN PAKISTAN, page 3-4) این دو نهاد عبارت‌اند از:

۶-۱-۱. شورای ملی شریعت^۱

شورای علمای اندونزی در سال ۱۹۹۹ این شورا را تشکیل داد. شورای ملی شریعت از سوی بانک مرکزی طی مراسم رسمی به‌عنوان یک نهاد مستقل رسمیت یافت و عهده‌دار ارائه مسائل شرعی در خصوص فعالیت‌های بانکی است. قوانین صادرشده برای بانکداری اسلامی از سوی بانک مرکزی اندونزی نتیجه فتاوی صادرشده توسط شورای ملی شریعت است. فتاوی صادرشده از سوی نهاد پیش‌گفته امکان اجرایی شدن آن را از سوی دولت فراهم می‌کند. افزون بر همکاری شورای ملی شریعت با بانک مرکزی اندونزی، این شورا در فرایند انتخاب هیئت نظارت شرعی نیز نقش مؤثری دارد.

1. NSC (National Shariah Council)

۶-۲. هیئت نظارت شرعی^۱

هر بانک اسلامی ملزم به داشتن هیئت نظارت شرعی است، این هیئت به‌عنوان همکار بانک مرکزی اندونزی نقش حساسی در نظارت بر بانکداری اسلامی دارد. افزون بر آن، هر ناظر شرعی باید هر شش ماه از یافته‌های نظارت شرعی خود گزارشی را تهیه و آن را به هیئت مدیره، هیئت دولت، شورای مشورتی شریعت و بانک مرکزی اندونزی ارائه کند.

۷. چهارمین مدل هیئت شرعی

در این مدل، هیئت شرعی تنها در سطح بانک مرکزی فعالیت می‌کند که جمهوری اسلامی ایران از این مدل تبعیت می‌نماید.

۷-۱. هیئت شرعی در نظام بانکی ایران

در پی تأکید مجلس شورای اسلامی نسبت به حذف ربا از سیستم بانکی، لایحه عملیات بانکی بدون ربا در ۱۳۶۱/۲/۱۵ توسط وزارت امور اقتصادی و دارایی به هیئت دولت تسلیم و پس از تصویب در جلسه هیئت وزیران ۱۳۶۱/۲/۲۱ به مجلس شورای اسلامی تقدیم شد. سرانجام پس از بحث و گفتگو در خصوص لایحه مذکور و با اندک اصلاحاتی با عنوان «قانون عملیات بانکی بدون ربا» در شهریور ۱۳۶۲ به تصویب مجلس رسید و با تغییری جزئی مورد تأیید شورای نگهبان^(۱) قرار گرفت و از سال ۱۳۶۳ این قانون در تمام بانک‌ها به مرحله اجرا درآمد (داودی و صمصامی، ۱۳۸۸، ص. ۱۸۵).

تجربه بیش از دو دهه اجرای قانون عملیات بانکی بدون ربا حاکی از آن است که برای حصول اطمینان بیشتر، تأیید قانون مصوب مجلس از سوی فقهای شورای نگهبان کافی نیست؛ به همین دلیل ضرورت تشکیل کمیته یا شورای تخصصی فقهی در بازار پول و سرمایه به‌صورت رسمی و غیررسمی را چند برابر کرد. از این روی، در سال‌های اخیر کمیته تخصصی فقهی در سازمان بورس و اوراق بهادار ایران و بانک مرکزی تشکیل گردید. در سال ۱۳۸۳ شورای مشورتی

---

1. SSB (shariah Supervisory Board)

بانکداری و مالیه اسلامی در پژوهشکده پولی بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی تشکیل شد، اعضای این شورا متشکل از متخصصین در فقه، اقتصاد و بانک بودند که در خصوص عملیات بانکی بدون ربا در عرصه بانکداری ایران به بحث و بررسی پرداخته، در صورت وجود شبهه‌های شرعی به اصلاح و بعضاً موارد جایگزین را به شورای پول و اعتبار پیشنهاد می‌دادند. شورای پیش‌گفته پس از اندک فعالیتی که داشت به بخش بانکی وزارت امور دارایی و اقتصادی منتقل شد و به صورت فنی‌تر به بررسی مشکلات عملیات بانکی بدون ربا پرداخت و سرانجام به طراحی الگویی به نام «الگوی جدید بانکداری بدون ربا ایران» دست یافت. (موسویان و دیگران، ۱۳۸۴، صص. ۶۵-۶۶).

طبق اساسنامه شورای فقهی، مبنای شورای فقهی بانک مرکزی، شورای نگهبان است؛ یعنی شورای فقهی در جهت بررسی و تطبیق عملکرد نظام بانکی بر اساس مصوبات شورای نگهبان فعالیت می‌کند. هر آنچه را شورای نگهبان از عملکرد بانکی تأیید می‌کند، برای شورای فقهی بانک مرکزی مسلم تلقی می‌شود و تنها به این مسئله می‌پردازد که آیا نظام بانکی و ابزارهای جدید طراحی شده با نظر شورای نگهبان مطابقت دارد و مورد تأیید شورای نگهبان هست یا خیر! (موسویان و دیگران، ۱۳۸۴، صص. ۲۹).

گفتنی است که ماده ۱۶ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه وضعیت کنونی شورای فقهی بانک مرکزی را به شرح ذیل تشریح کرده است:

ماده ۱۶- برای حصول اطمینان از اجرای صحیح عملیات بانکی بدون ربا در نظام بانکی کشور و جهت نظارت بر عملکرد نظام بانکی و اظهار نظر نسبت به رویه‌ها و ابزارهای رایج، شیوه‌های عملیاتی، دستورالعمل‌ها، بخشنامه‌ها، چارچوب قراردادهای و نحوه اجرای آن‌ها از جهت انطباق با موازین فقه اسلامی، شورای فقهی در بانک مرکزی با ترکیب زیر تشکیل می‌شود:

- پنج فقیه (مجتهد متجزی در حوزه فقه معاملات و صاحب نظر در مسائل پولی و بانکی)؛

- رئیس کل (معاون نظارتی) بانک مرکزی؛

- یک نفر حقوقدان آشنا به مسائل پولی و بانکی و یک اقتصاددان (هر دو با معرفی رئیس کل بانک مرکزی)؛
- یک نفر از نمایندگان مجلس شورای اسلامی با اولویت آشنایی با بانکداری اسلامی به انتخاب مجلس شورای اسلامی؛
- یکی از مدیران عامل بانک‌های دولتی به انتخاب وزیر امور اقتصادی و دارایی.

تبصره ۱- اعضای فقهی این شورا به پیشنهاد رئیس کل بانک مرکزی و تأیید فقهای شورای نگهبان انتخاب و با حکم رئیس کل بانک مرکزی منصوب می‌شوند.

تبصره ۲- مصوبات شورای فقهی لازم‌الرعايه است. رئیس کل بانک مرکزی اجرای مصوبات شورا را پیگیری و بر حسن اجرای آن‌ها نظارت می‌کند. حکم این ماده نافی اختیارات و نظرات فقهای شورای نگهبان در اصل چهارم (۴) قانون اساسی نیست.

تبصره ۳- اعضای صاحب‌رأی این شورا برای چهار سال تعیین می‌شوند و این مأموریت برای یک دوره دیگر قابل تمدید است.

تبصره ۴- جلسات شورای فقهی با حضور دو سوم اعضا مشتمل بر رئیس شورا و حداقل سه نفر از فقهای حاضر عضو شورا اتخاذ می‌شود (متن قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه).

۸. پنج‌مین مدل هیئت شرعی؛ الگوی مطلوب هیئت شرعی

هیئت شرعی پیشنهادی در دو سطح زیر بررسی می‌شود:

۸-۱. هیئت فتوا

این هیئت خارج از بانک مرکزی و بانک‌های تجاری است و متشکل از صاحب‌نظران در فقه، حقوق و اقتصاد است. اعضای آن باید ۱۲ نفر باشند؛ «هشت نفر فقیه و مجتهد با دانش اقتصادی و حقوقی به نمایندگی از حوزه‌های علمیه و شورای علما»، «دو نفر متخصص و صاحب‌نظر در اقتصاد و حقوق با دانش فقهی

به نمایندگی از مجامع علمی و دانشگاهی» و «دو نفر صاحب‌نظر در اقتصاد با دانش فقهی و حقوقی به نمایندگی از بانک مرکزی و بازارهای مالی». این هیئت عهده‌دار بررسی عملیات بانکی، تطبیق آن‌ها با مبانی دینی و اعمال اصلاحات لازم، طراحی ابزارهای جدید بانکی و تعیین خط‌مشی برای بانک مرکزی و سایر بانک‌ها است، تنظیم لایحه‌ها، اساسنامه و قراردادها و بررسی تمام مراحل سرمایه‌گذاری و انطباق آن با موازین شرع و همچنین اطلاع از تمام قراردادها و حساب‌های بانکی از وظایف این هیئت است.

هیئت فتوای پیشنهادی برخلاف مدل‌های پیش‌گفته دارای ویژگی‌های زیر است:

الف- داشتن نهاد تخصصی و فقهی روشن: در فعالیت‌های تجهیز و تخصیص بانکی، نهادهای خاصی غیر از نهاد فقهی برای امر نظارت تعریف شده است که گاهی با هیئت شرعی در تداخل و تزامم قرار می‌گیرند و برای رهایی از این مشکل باید حوزه کاری نهادهای تخصصی و فقهی کاملاً روشن و به دور از تداخل و تزامم تعریف شود (موسویان و دیگران، ۱۳۸۴، ص. ۷۴۹)

ب- پرورش متخصص در فقه با دانش بانکداری: تلاش در سطح حوزه‌های علمیه به‌منظور پرورش فقیهان با دانش حقوقی - بانکی (هرچند اندک) امید می‌دهد که در آینده‌ای نزدیک شاهد نهضت عظیمی در تحقق بانکداری اسلامی به معنای واقعی در سطح جوامع اسلامی باشیم (موسویان و دیگران، ۱۳۸۴، ص. ۷۴۹-۷۵۰). همچنین نیاز ایجاب می‌کند تا مراکز علمی و مؤسساتی تأسیس شوند که با پذیرش فارغ‌التحصیلان دانشکده شریعت، آن‌ها را با ارائه دوره‌های آموزشی و مواد درسی در خصوص معاملات بانکی تربیت نمایند (مصطفی‌العلیات، احمد عبد العفو، ۱۴۳۷، ص. ۱۰۷-۱۰۸)

ج- همکاری هیئت با مدیریت بانک: ممکن است مدیریت بانک به هر دلیلی تلاش کند تا هیئت شرعی را در جهت اهداف خود همسو سازد و همچنین در جهت صدور فتوای مناسب از طریق طرح پرسش به‌صورت ناقص یا مخالف واقعی کوشش کند؛ چرا که اشتباه در تصویر منجر به اشتباه در فتوا می‌شود. این

مشکل را می‌توان از طریق تقویت تعامل سازنده میان بانک و هیئت فتوا کاهش داد (محمد، ا.د. علی جمعه، احمد سراج، ا.د. محمد، جابر بدران، د. احمد، ۱۴۳۱، ص. ۸۵).

د- کاهش اختلاف فتاوا از طریق شورای علما: اختلاف در فتاوا میان فقیهان اعم از شیعه و سنی امری جدی و روشن است، همین اختلاف چه در سطح معاملات داخلی بانک‌ها و چه در سطح بین‌المللی باعث ایجاد بسیاری از مشکلات در روند عملیات بانکی و رشد اقتصادی شده است. برای حل این مشکل باید اجتهاد از حالت فردی به صورت جمعی در نظر گرفته شود؛ زیرا در جمع بعضی با بعضی دیگر کامل می‌شود و مشکلات امروزی با اجتهاد فردی قابل حل نیست (علی القطان، ۱۴۲۵، ص. ۱۱).

۸-۲. هیئت نظارت شرعی

این هیئت در داخل بانک‌های تجاری به عنوان یک نهاد رسمی فعالیت می‌کند و متشکل از سه عضو است که هیئت فتوا آن را تعیین می‌کند؛ هریک از اعضای این هیئت حداقل باید در یکی از سه رشته فقه، حقوق و اقتصاد متخصص باشند. هیئت نظارت عهده‌دار تبیین مصوبات هیئت فتوا به هیئت مدیره و مجمع عمومی، بررسی عملیات بانکی و تطبیق آن‌ها با مصوبات، تهیه گزارش از نحوه اجرای قوانین اصلاح شده بانک و میزان تخلفات و ارجاع آن به هیئت فتوا است. افزون بر آن، صلاحیت امور زیر را نیز به عهده دارد: اظهارنظر در امور بانکی؛ ترسیم نقشه کاری برای کارکنان سازمان؛ تأکید بر توزیع سود و زیان مطابق با شریعت اسلام؛ بررسی سریع شکایات در خصوص پیاده‌سازی شریعت و اقدامات عملی لازم نسبت به آن؛ ارائه مشاوره شرعی در دادوستدهای بانکی.

هیئت نظارت شرعی پیشنهادی باید افزون بر آگاهی کامل بر امور بانکی، نظارت دقیقی بر تطبیق پروژه‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها با مبانی دینی داشته باشند (السید العوضی و رفعت، ۱۴۳۰ صص. ۲۶۰-۲۶۱؛ الشریف، بی‌تا، صص. ۱۸-۱۹). مدل پیشنهادی با مدل دوم و سوم تفاوت زیادی دارد که مهم‌ترین آن عبارت است از:

۱. هیئت فتوا در این مدل مستقل از بانک مرکزی و دولت است، درحالی‌که هیئت فتوا در مدل‌های دیگر یا وابسته به بانک مرکزی بود یا وابسته به دولت.

۲. تعداد اعضای هیئت فتوا در دیگر مدل‌ها اندک و با عدم تخصص در بخش‌های حقوقی و اقتصادی است؛ درحالی‌که تعداد اعضا در هیئت پیشنهادی زیاد و دارای تخصص در بعد فقهی، اقتصادی، حقوقی و مالی است.

۳. هیئت نظارت شرعی در مدل پیشنهادی نیز با سایر مدل‌ها تفاوت دارد؛ چرا که این هیئت دارای صلاحیت بیشتر نظارتی در تمام فعالیت‌های بانکی اعم از قراردادهای و حساب‌های بانکی است؛ درحالی‌که هیئت نظارت در دیگر مدل‌ها به بخش‌های مهم حسابداری بانک‌ها دسترسی نداشتند و صلاحیت نظارت از آن سلب شده بود و بایستی هیئت در جهت خواسته‌های بانک و منافع آن گام بردارند؛ اما هیئت پیشنهادی چنین نیست و تمام تلاش آن توجه جدی به تطبیق فعالیت‌های بانک با موازین شرع است.

۹. شاخص‌های اصلی هیئت‌های شرعی در بانکداری اسلامی

هیئت‌های شرعی پیش‌گفته را می‌توان بر اساس محورهای زیر ارزیابی و تحلیل کرد:

۹-۱. استقلال هیئت شرعی

مراد از استقلال هیئت شرعی، داشتن توانایی بر صدور حکم و فتاوی شرعی با رعایت ضوابط اجتهاد و شرایط فتوا بدون توجه به دوستی‌ها و رابطه‌ها است (آدم عیسی، ۲۰۰۹، ص. ۱۶).

بنابراین اگر هیئت شرعی در سطح بانک مرکزی یا مستقل از آن، در اظهارنظرهای شرعی و فتاوی خود متأثر از نهادهای خصوصی یا دولتی باشد؛ محکوم به عدم استقلال است.

۹-۲. روابط هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت

هیئت شرعی در سطح بانک مرکزی و دولت به تبیین سیاست‌های شرعی مسائل بانکی می‌پردازد؛ به همین دلیل برخی از هیئت‌های شرعی‌ها از وظایف نظارتی و

مشورتی و گاهی نظارتی، مشورتی و اجرایی برخوردارند و برخی هم تنها وظیفه مشورتی یا نظارتی دارد. مراد از مشورت دهی این است که هیئت شرعی در مسائل بانکی، اقتصادی و ابزارهای سیاستی بانک مرکزی به بانک مرکزی و دولت یا نهادهای دیگری مشاوره شرعی بدهد. مراد از نظارت نهاد شرعی این است که هیئت شرعی ناظر بر عملیات و سیاست‌های بانکی باشد؛ یعنی تمام ابزارهای بانکی و عملکرد بانک را در چارچوب احکام دین اسلام رصد کرده، در صورت مشاهده تخلف، اعتراض کند و تصمیم بگیرد؛ اما مراد از اجرایی شدن این است که هیئت‌های شرعی در مؤسسات مالی این حق را دارند که از عملکردها، ابزارها و فرایندهایی که برخلاف اصول بانکداری اسلامی تشخیص داده می‌شود، جلوگیری نمایند (میسمی و دیگران، ۱۳۹۱، ص. ۸).

۹-۳. عدم تعارض در عملکرد هیئت‌های شرعی

بر اساس تحقیقات انجام‌گرفته، عملکرد هیئت شرعی در موارد زیر دارای تعارض است:

الف- تعارض میان مسئولیت‌های هیئت شرعی و حقوق مالی اعضا

اعضای هیئت شرعی می‌توانند حقوق بگیرند؛ اما تعارض از آنجا ناشی می‌شود که یک عضو از اعضای هیئت شرعی با وظایف تعریف شده در چندین هیئت شرعی دیگر عضویت دارد و در قبال آن حقوق می‌گیرد. تعارض واقعی زمانی است که هیئت شرعی خصوصاً نهاد فتوای هیئت در قبال حقوق متفاوت تلاش متفاوت کند و نتیجه شرعی مختلف بگیرد؛ بنابراین، اعضای هیئت شرعی باید تنها از شورای علما حقوق دریافت کنند؛ نه از بانک مرکزی، دولت و بانک‌ها.

ب- تعارض میان حفظ اسرار بانکی و هیئت شرعی

با توجه به وظایفی که هیئت شرعی به عهده دارد، مسئول حفظ اسرار بانک نیز است؛ زیرا بانک به دلیل ارائه راهکار شرعی راجع به مسائل بانکی، داده‌های مهم و حیاتی خود را در اختیار اعضای هیئت شرعی قرار می‌دهد. بر این اساس ممکن است اعضای هیئت شرعی با توجه به مسئولیت متعددی که دارد، از اسرار مهم بانکی سوءاستفاده کند. اگر مقام‌های بانکی و دولتی تمام داده‌های مهم

اقتصادی و بانکی را در اختیار هیئت شرعی قرار ندهد، هیئت شرعی با اطلاعات غیرواقعی اظهارنظر شرعی می‌کند که این مسئله با روح بانکداری اسلامی ناسازگار است؛ بنابراین اعضای هیئت شرعی نباید در چندین بانک فعالیت کنند.

ج- تعارض میان هیئت شرعی و سپرده‌گذاران

سپرده‌گذاران به‌عنوان رکن اساسی بانک هیچ نقشی در تعیین و شرح وظایف هیئت شرعی ندارند، هرچند هیئت شرعی برای حفظ بانک از عمل خلاف شرع تلاش می‌کند؛ اما فعالیت‌های هیئت بیشتر در جهت خواسته‌های اصلی بانک است؛ یعنی بانک به دنبال بیشترین سود است؛ درحالی‌که دغدغه اصلی سپرده‌گذاران کسب سود از راه شرعی است؛ بنابراین، رابطه سپرده‌گذاران با هیئت شرعی نباید در هاله‌ای از ابهام باشد (آدم عیسی، ۲۰۰۹، ص.ص. ۱۶-۲۵).

۱۰. ارزیابی مدل‌های هیئت شرعی

پس از توضیحات محورهای سه‌گانه، به ارزیابی مدل‌های هیئت شرعی می‌پردازیم.

۱۰-۱. ارزیابی نخستین مدل هیئت شرعی

مدل نخست هیئت شرعی بر اساس شاخص‌های زیر ارزیابی می‌شود:

۱. شورای مشورتی شریعت مالزی، هیئت شرعی بانک مرکزی پاکستان و هیئت شرعی بانک مرکزی بحرین از استقلال در فتوا، بررسی سیاست‌ها و عملیات بانکی برخوردار نیستند؛ زیرا این نهاد از سوی بانک مرکزی تشکیل شده است و در اظهارنظرهای شرعی آزادی کمتری دارد و ممکن است از جانب بانک مرکزی برای تصویب و تأیید برخی مسائل بانکی زیر فشار قرار گیرند.

۲. روابط هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت در مالزی و پاکستان به‌صورت مشورتی، نظارتی و اجرایی و در بحرین تنها مشورتی و نظارتی است.

۳. اعضای هیئت به دلیل نبود متخصص در حوزه شریعت و بانک، در سایر هیئت‌های شرعی بانک‌ها در داخل و خارج کشور ایفای وظیفه می‌کنند؛ به همین دلیل دارای تعارضات پیش‌گفته در عملکرد هستند.

۴. مرجع تعیین‌کننده اعضای هیئت شرعی بانک مرکزی است.

جدول ۱. ارزیابی نخستین مدل هیئت‌های شرعی در سطح بانک مرکزی

نام کشور	استقلال و عدم استقلال	روابط هیئت شرعی با بانک مرکزی	تعارض در عملکرد هیئت شرعی	مرجع تعیین‌کننده اعضای هیئت شرعی
مالزی	استقلال ندارد	مشورتی، نظارتی و اجرایی	وجود دارد	بانک مرکزی
بحرین	استقلال ندارد	مشورتی و نظارتی	وجود دارد	بانک مرکزی
پاکستان	استقلال ندارد	مشورتی، نظارتی و اجرایی	وجود دارد	بانک مرکزی

۱۰-۲. ارزیابی دومین مدل هیئت شرعی

مدل دوم هیئت شرعی بر اساس شاخص‌های زیر ارزیابی می‌گردد:

الف- ارزیابی هیئت عالی شرعی سودان

۱. هیئت عالی شرعی در سودان مستقل نیست؛ زیرا این نهاد از سوی وزارت مالیه سودان تشکیل شده است و هیئت در انجام وظایف خود از آزادی عمل برخوردار نیست.

۲. روابط هیئت عالی شرعی با دولت در سطح تهیه گزارش از عملکرد بانکی و اقتصادی نهادهای مالی و پولی و ارائه گزارش به نهاد دولتی مربوطه است؛ اما روابط هیئت با بانک مرکزی در سه سطح مشورتی، نظارتی و اجرایی است.

۳. از آنجا که اعضای هیئت عالی شرعی در سایر هیئت‌های شرعی ایفای وظیفه می‌کنند؛ احتمال وجود تعارض در عملکرد هیئت زیاد است.

۴. دولت مرجع تعیین‌کننده اعضای هیئت شرعی است.

ب- ارزیابی مرجع عالی شرعی امارات، شورای عالی شریعت قطر و انجمن عالی شرعی کویت

۱. نهادهای عالی شرعی مستقل نیستند؛ زیرا افزون بر لازم‌الاجرا بودن دستورات آن، کمیته‌های فوق از سوی نهاد دولتی تشکیل شده است و وابسته به دولت محسوب می‌شود و در اظهارنظرهای شرعی ممکن است تحت فشارهای سیاسی، اقتصادی و ... از سوی دولت قرار بگیرند.

۲. روابط نهادهای شرعی با دولت، تهیه گزارش از عملکرد بانکی و اقتصادی نهادهای مالی و پولی و ارائه گزارش به نهاد دولتی مربوطه است؛ اما روابط هیئت با بانک مرکزی در دو سطح مشورتی و نظارتی خلاصه می‌شود و فاقد قدرت

اجرایی است؛ یعنی بانک مرکزی در اجرایی شدن فتاوا و مصوبات شورا ملزم نیست.

۳. از آنجا که اعضای نهادهای شرعی در سایر هیئت‌های شرعی مشغولیت دارند، احتمال تعارض در عملکرد این نهادها نیز وجود دارد.
۴. دولت مرجع تعیین‌کننده اعضای هیئت شرعی است.

جدول ۲. ارزیابی دومین مدل هیئت‌های شرعی در سطح دولت

نام کشورها	استقلال و عدم استقلال	روابط هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت	تعارض در عملکرد هیئت شرعی	مرجع تعیین‌کننده اعضای هیئت شرعی
سودان	استقلال ندارد	مشورتی، نظارتی و اجرایی	تعارض وجود دارد	دولت
کشور امارات	استقلال ندارد	مشورتی و نظارتی	تعارض وجود دارد	دولت
قطر	استقلال ندارد	مشورتی و نظارتی	تعارض وجود دارد	دولت
کویت	استقلال ندارد	مشورتی و نظارتی	تعارض وجود دارد	دولت

۱۰-۳. ارزیابی سومین مدل هیئت شرعی در سطح شورای علما

۱. شورای ملی شریعت در اندونزی از استقلال در فتوا، بررسی سیاست‌ها و عملیات بانکی برخوردار است؛ زیرا شورای علما با همکاری بانک مرکزی این نهاد را تشکیل داده است و بانک مرکزی و دولت در اظهارنظرهای شرعی آن را کمتر تحت فشارهای سیاسی، اقتصادی و ... قرار می‌دهد. همچنین مصوبات شورا از سوی بانک مرکزی و دولت پذیرفته‌شده تلقی می‌شود و برای تمامی نهادهای مالی و پولی لازم‌الاجرا است.

۲. روابط شورای ملی شریعت با بانک مرکزی و دولت به‌صورت مشورتی، نظارتی و اجرایی است؛ یعنی شورای ملی شریعت افزون بر مشورت دادن به بانک مرکزی در مسائل بانکی، بر ابزارهای سیاستی بانک نظارت دارد و از قدرت در اجرای راهکارهای شرعی نیز برخوردار است.

۳. تعارض در عملکرد شورای ملی شریعت نیز ممکن است؛ زیرا اعضای شورا در هیئت‌های شرعی دیگر بانک‌ها ایفای وظیفه می‌کنند.

۴. شورای علما مرجع تعیین‌کننده اعضای هیئت شرعی است.

جدول ۳. ارزیابی سومین مدل هیئت شرعی در سطح شورای علما

نام کشور	استقلال و عدم استقلال	روابط هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت	تعارض در عملکرد هیئت شرعی	مرجع تعیین کننده اعضای هیئت شرعی
اندونزی	استقلال دارد	مشورتی، نظارتی و اجرایی	تعارض وجود دارد	شورای علما

۱۰-۴. ارزیابی چهارمین مدل هیئت شرعی در سطح بانک مرکزی (کمیته تخصصی فقهی بانک مرکزی ایران)

۱. کمیته تخصصی فقهی بانک مرکزی ایران به دلایل زیر فاقد استقلال است:
الف- از آنجا که مبنای شورای فقهی بانک مرکزی، شورای نگهبان است، کمیته تخصصی فقهی یک نهاد وابسته به شورای نگهبان خواهد بود و در آزادی عمل محدود است.

ب- حکم کمیته تخصصی فقهی صرفاً بیانگر نظر کمیته است؛ نه نظر نهایی لازم‌الاجرا برای نهادهای مالی و پولی.

ج- بانک مرکزی کمیته تخصصی فقهی را تشکیل داده است؛ بنابراین امکان دارد در عملکرد خود تحت تأثیر خواسته‌های بانک مرکزی قرار گیرد.
با توجه به دلایل ذکر شده، می‌توان نتیجه گرفت که کمیته فقهی بانک مرکزی ایران استقلال ندارد.

۲. روابط کمیته فقهی با بانک مرکزی تنها مشورتی است و وظایف نظارتی و اجرایی ندارد؛ یعنی این کمیته تنها به بررسی مصوبات بانکی شورای نگهبان، تأیید و رد آنها می‌پردازد و در پی نظارت بر انجام دستورات شورای نگهبان نیست.

۳. تعارض در عملکرد کمیته فقهی از نوع تعارض میان هیئت شرعی و حقوق مالی اعضا نیست؛ زیرا اعضای کمیته فقهی در سطح بانک مرکزی ایران در سایر هیئت‌های شرعی بانک‌های اسلامی فعالیت ندارند و احتمال تعارض میان مسئولیت‌های هیئت و حقوق مالی بسیار ناچیز است؛ اما احتمال تعارض در عملکرد هیئت شرعی از نوع تعارض میان حفظ اسرار بانک و هیئت شرعی وجود دارد.

۴. بانک مرکزی مرجع تعیین کننده اعضای هیئت شرعی است.

جدول ۴. ارزیابی چهارمین مدل هیئت شرعی در سطح بانک مرکزی

نام کشور	استقلال و عدم استقلال	روابط هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت	تعارض در عملکرد هیئت شرعی	مرجع تعیین کننده اعضای هیئت شرعی
ایران	استقلال ندارد	مشورتی	تعارض وجود دارد	بانک مرکزی

۱۰-۵. ارزیابی پنجمین مدل هیئت شرعی؛ الگوی مطلوب و پیشنهادی هیئت

شرعی

هیئت شرعی پیشنهادی مستقل از بانک مرکزی و دولت است و دارای شاخص‌های اصلی زیر است:

۱. اعضای این هیئت از سوی شورای علما، مجامع دانشگاهی و بازارهای مالی تعیین می‌شود و برخلاف سایر هیئت‌های شرعی، از استقلال برخوردار است و در اظهارنظرهای شرعی تحت تأثیر هیچ نهادی نیست.

۲. هیئت شرعی پیشنهادی با دولت و بانک مرکزی همکاری جدی دارد؛ یعنی این هیئت با دولت و بانک مرکزی در جهت همسو ساختن سیاست‌های پولی و مالی با مبانی دین اسلام همکاری می‌کند. هیئت شرعی پیشنهادی ترکیبی از دو هیئت فتوا و هیئت نظارت است که بانک‌ها و نهادهای مالی ملزم به داشتن این هیئت از سوی بانک مرکزی با موافقت هیئت فتوا است. هیئت فتوا اختیارات مشورتی، نظارتی و اجرایی دارد؛ اما هیئت نظارت فقط از اختیارات مشورتی و نظارتی برخوردار است؛

۳. از آنجا که اعضای هیئت نظارت هر بانک حق فعالیت در دیگر بانک‌ها را ندارد و حقوق مالی‌شان از سوی هیئت فتوا پرداخت می‌شود، در عملکرد آن‌ها تعارض وجود ندارد.

جدول ۵. ارزیابی هیئت شرعی پیشنهادی: پنجمین مدل پیشنهادی

هیئت شرعی پیشنهادی	استقلال و عدم استقلال	مرجع تعیین کننده اعضای هیئت شرعی	اختیارات هیئت شرعی (مشورتی، نظارتی و اجرایی)	تعارض در عملکرد هیئت شرعی
هیئت فتوا	استقلال دارد	شورای علما، مجامع علمی و بازاری	مشورتی، نظارتی و اجرایی	تعارض وجود ندارد
هیئت نظارت	وابسته به هیئت فتوا	هیئت فتوا و بانک مرکزی	مشورتی و نظارتی	تعارض وجود ندارد

۱۱. وزن نسبی شاخص‌های چهارگانه نسبت به هدف

پس از ارزیابی مدل‌های پنج‌گانه هیئت شرعی، به رتبه‌بندی آن‌ها از طریق تکنیک AHP می‌پردازیم. در این ارزیابی ابتدا نخبگان در پرسشنامه بر اساس اعداد جدول شماره 6 به هریک از شاخص‌ها و مدل‌ها وزن دادند و مطابق وزن داده‌شده، وزن نسبی شاخص‌ها و مدل‌ها را از طریق روش AHP محاسبه کرده و سپس وزن نهایی مدل‌ها و اولویت‌بندی آن‌ها بیان شده است.

جدول 6. جدول نه کمیته مقایسه دودویی شاخص‌ها

امتیاز	تعریف	توضیح
۱	Equally preferred	اهمیت مساوی
۳	Moderately preferred	در تحقق هدف، دو شاخص اهمیت مساوی دارند
۵	Strongly preferred	تجربه نشان می‌دهد که برای تحقق هدف، اهمیت ا اندکی بیشتر از ا است
۷	Very strongly preferred	تجربه نشان می‌دهد که برای تحقق هدف، اهمیت ا خیلی بیشتر از ا است
۹	Extremely preferred	تجربه نشان می‌دهد که برای تحقق هدف، اهمیت ا اثبات رسیده است.
۲ و ۴ و ۶ و ۸	Intermediate values	اهمیت خیلی بیشتر نسبت به ز به‌طور قطعی به ترجیحات بینابین هنگامی که حالت میانه وجود دارد

جدول شماره ۷ (نشان‌دهنده وزن هر شاخص) یک نمونه از وزن دهی نخبگان طبق جدول ۶ است و بیانگر شاخص‌ها نسبت به هدف است.

جدول ۷. نمونه ماتریس مقایسه زوجی شاخص‌ها نسبت به هدف

هدف: تعیین الگوی مطلوب از هیئت شرعی	روابط هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت	استقلال هیئت شرعی	عدم تعارض در عملکرد هیئت شرعی	مرجع تعیین‌کننده اعضای هیئت شرعی
۱	۱	۵	۳	۱
۱/۵	۱	۱	۱	۵
۱/۳	۱	۱	۱	۳
۱	۱/۵	۱/۳	۱	۱

جدول ۸ بیانگر وزن هر یک از شاخص‌ها بر اساس قضاوت نخبگان است که متوسط وزن هر شاخص را نشان می‌دهد.

جدول ۸. وزن شاخص‌ها بر اساس ماتریس مقایسه زوجی

روابط هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت	استقلال هیئت شرعی	عدم تعارض در عملکرد هیئت شرعی	مرجع تعیین‌کننده اعضای هیئت شرعی
.۴۳۷	.۴۳۷	.۱۷۱	.۱۰۷
.۲۸۹	.۴۸۱	.۲۳۲	.۱۷۲
.۲۹۷	.۱۰۴	.۳۰۵	.۲۰۹
.۳۱۲	.۰۹۷	.۰۹۸	.۳۷۸
.۲۱۲	.۰۸۱	.۰۷۱	.۴۱۵
.۲۴۱	.۳۱۲	.۰۶۸	.۲۴۸
.۳۰۹	.۳۹۱	.۱۳۷	.۲۹۷
.۲۷۸	.۴۲۱	.۱۸۹	.۳۰۹
.۲۳۶	.۳۷۱	.۱۹۳	.۳۸۹
.۲۵۴	.۲۳۶	.۴۷۹	.۱۳۴
.۲۲۱	.۱۱۳	.۳۸۲	.۱۸۹
.۲۵۱	.۱۱۷	.۲۶۳	.۴۱۰
.۳۰۴	.۲۱۵	.۱۹۸	.۳۹۰
.۲۷۱	.۱۹۸	.۱۷۹	.۱۴۶
.۲۹۸	.۲۸۹	.۱۳۷	.۰۷۸
متوسط وزن: ۲۸۰/	متوسط وزن: ۲۵۶/	متوسط وزن: ۲۰۶/	متوسط وزن: ۲۵۸/

۱۲. وزن نسبی مدل‌های پنج‌گانه نسبت به شاخص‌ها

در این قسمت نیز به وزن‌دهی مدل‌ها نسبت به شاخص‌ها پرداخته شده است که یک نمونه از ماتریس مقایسه زوجی مدل‌های پنج‌گانه نسبت به شاخص می‌تواند جدول شماره ۹ باشد.

جدول ۹. نمونه ماتریس مقایسه زوجی ۵ مدل هیئت شرعی نسبت به شاخص‌ها

شاخص‌ها	مدل اول	مدل دوم	مدل سوم	مدل چهارم	مدل پنجم
مدل اول	۱	۱/۲	۱/۳	۱/۲	۱/۵
مدل دوم	۲	۱	۱/۵	۱/۴	۱/۳
مدل سوم	۳	۵	۱	۱/۴	۱/۳
مدل چهارم	۲	۴	۴	۱	۱/۷
مدل پنجم	۵	۳	۳	۷	۱

متوسط وزن مدل‌ها نسبت به هر شاخص از قضاوت نخبگان در جدول‌های ۱۳-۱۰ نشان داده شده است.

جدول ۱۰. وزن نسبی ۵ مدل هیئت شرعی نسبت به شاخص رابطه هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت

متوسط وزن مدل اول هیئت شرعی	متوسط وزن مدل دوم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل سوم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل چهارم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل پنجم هیئت شرعی
۰/۱۹۴۲	۰/۱۳۲۲	۰/۱۹۵۲	۰/۱۲۸۲	۰/۳۵۰۲

جدول ۱۱. وزن نسبی ۵ مدل هیئت شرعی نسبت به شاخص استقلال

متوسط وزن مدل اول هیئت شرعی	متوسط وزن مدل دوم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل سوم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل چهارم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل پنجم هیئت شرعی
۰/۱۸۲۶	۰/۱۷۵۶	۰/۲۲۴۶	۰/۱۲۸۶	۰/۲۸۸۶

جدول ۱۲. وزن نسبی ۵ مدل هیئت شرعی نسبت به شاخص عدم تعارض در عملکرد

متوسط وزن مدل اول هیئت شرعی	متوسط وزن مدل دوم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل سوم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل چهارم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل پنجم هیئت شرعی
۰/۱۶۲۸	۰/۱۱۶۸	۰/۱۴۴۸	۰/۲۱۶۸	۰/۳۵۸۸

جدول ۱۳. وزن نسبی ۵ مدل هیئت شرعی نسبت به شاخص مرجع تعیین کننده اعضا

متوسط وزن مدل اول هیئت شرعی	متوسط وزن مدل دوم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل سوم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل چهارم هیئت شرعی	متوسط وزن مدل پنجم هیئت شرعی
۰/۱۴۹۲	۰/۲۲۱۲	۰/۱۲۶۲	۰/۲۰۱۲	۰/۳۰۲۲

جدول ۱۴. (تجميع جداول ۱۰-۱۳) وزن نسبی مدل‌های پنج‌گانه نسبت به شاخص‌ها

مدل‌های هیئت شرعی	مرجع تعیین کننده هیئت شرعی	عدم تعارض در عملکرد هیئت شرعی	استقلال هیئت شرعی	رابط هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت
مدل اول	۰/۱۴۹۲	۰/۱۶۲۸	۰/۱۸۲۶	۰/۱۹۴۲
مدل دوم	۰/۲۲۱۲	۰/۱۱۶۸	۰/۱۷۵۶	۰/۱۳۲۲
مدل سوم	۰/۱۲۶۲	۰/۱۴۴۸	۰/۲۲۴۶	۰/۱۹۵۲
مدل چهارم	۰/۲۰۱۲	۰/۲۱۶۸	۰/۱۲۸۶	۰/۱۲۸۲
مدل پنجم	۰/۳۰۲۲	۰/۳۵۸۸	۰/۲۸۸۶	۰/۳۵۰۲

جدول ۱۵. وزن هر یک از شاخص‌ها

مرجع تعیین کننده اعضای هیئت شرعی	عدم تعارض در عملکرد هیئت شرعی	استقلال هیئت شرعی	رابط هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت
۰/۲۵۸	۰/۲۰۶	۰/۲۵۶	۰/۲۸۰

۱۳. محاسبه وزن نهایی هر یک از مدل‌ها

از ضرب وزن هر یک از شاخص‌ها (جدول ۱۰) در متوسط وزن هر مدل نسبت به همان شاخص (جدول ۹)، وزن نهایی هر مدل از هیئت شرعی به دست می‌آید

که بیانگر رتبه‌بندی هر کدام است.

۱۷۳ = /۱۴۹۲ * /۲۵۸ + /۱۶۲۸ * /۲۰۶ + /۱۸۲۶ * /۲۵۶ + /۱۹۴۲ * /۲۸۰ = وزن نهایی مدل اول
 ۱۶۳ = /۲۲۱۲ * /۲۵۸ + /۱۱۶۸ * /۲۰۶ + /۱۷۵۶ * /۲۵۶ + /۱۳۲۲ * /۲۸۰ = وزن نهایی مدل دوم
 ۱۷۴ = /۱۲۶۲ * /۲۵۸ + /۱۴۴۸ * /۲۰۶ + /۲۲۴۶ * /۲۵۶ + /۱۹۵۲ * /۲۸۰ = وزن نهایی مدل سوم
 ۱۶۵ = /۲۰۱۲ * /۲۵۸ + /۲۱۶۸ * /۲۰۶ + /۱۲۸۶ * /۲۵۶ + /۱۲۸۲ * /۲۸۰ = وزن نهایی مدل چهارم
 ۳۲۳ = /۳۰۲۲ * /۲۵۸ + /۳۵۸۸ * /۲۰۶ + /۲۸۸۶ * /۲۵۶ + /۳۵۰۲ * /۲۸۰ = وزن نهایی مدل پنجم

جدول ۱۶. رتبه‌بندی مدل‌های پنج‌گانه

رتبه	مدل‌های پنج‌گانه	وزن نهایی
۱	مدل پنجم	/۳۲۳
۲	مدل سوم	/۱۷۴
۳	مدل اول	/۱۷۳
۴	مدل چهارم	/۱۶۵
۵	مدل دوم	/۱۶۳

جدول ۱۶ بیانگر رتبه‌بندی مدل‌ها بر اساس وزن نهایی است که مدل پنجم دارای بیشترین وزن بوده، در جایگاه اول است، مدل سوم با وزن کمتر در جایگاه دوم، مدل اول در رتبه سوم، مدل چهارم در جایگاه چهارم و مدل دوم در پایین‌ترین رتبه قرار دارد؛ بنابراین، الگوی مطلوب از میان مدل‌های بیان‌شده، مدل پنجم انتخاب می‌شود که در تطبیق مسائل بانکی با موازین شرع از موفقیت بیشتری برخوردار است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این مقاله، پنج مدل از هیئت شرعی بررسی شد که در سطوح بانک مرکزی، دولت، شورای علما و مؤسسات مالی اسلامی قرار دارد و نظام بانکی کشورهای مانند مالزی، بحرین، پاکستان، سودان، امارات، قطر، کویت، اندونزی و ایران از این مدل‌ها تبعیت می‌کنند. پژوهش انجام‌شده به ارزیابی مدل‌های چهارگانه بر اساس محورهایی مانند استقلال، روابط هیئت شرعی با بانک مرکزی و دولت، عدم تعارض در عملکرد هیئت شرعی پرداخت. پس از ارزیابی آن‌ها این نتیجه کلی حاصل شد که هیئت‌های شرعی مالزی، پاکستان، سودان از استقلال برخوردار نبوده، دارای مسئولیت مشورتی، نظارتی و اجرایی هستند؛ اما هیئت شرعی

اندونزی دارای استقلال با مسئولیت مشورتی، نظارتی و اجرایی است. هیئت‌های شرعی بحرین، امارات، قطر و کویت استقلال نداشته، فقط از وظایف مشورتی و نظارتی برخوردارند. هیئت شرعی ایران هم استقلال ندارد و دارای مسئولیت مشورتی است و تمام مدل‌های هیئت شرعی تعارض سه‌گانه یا دوگانه‌ای در عملکرد خود دارند. پس از بررسی مدل‌های چهارگانه به ارائه الگوی پیشنهادی از هیئت شرعی پرداخته شد که این هیئت ترکیبی از دو هیئت است: هیئت فتوا با اعضای متخصص در حوزه فقه، حقوق و اقتصاد که دارای استقلال و عدم تعارض در عملکرد است و از وظایف مشورتی، نظارتی و اجرایی برخوردار است. هیئت نظارت زیر نظر هیئت فتوا و دیگر نهادهای مربوطه با مسئولیت مشورتی و نظارتی و به دور از تعارض در عملکرد فعالیت دارد. در این پژوهش از تکنیک AHP برای رتبه‌بندی مدل‌ها استفاده شد که مدل پنجم و سوم به ترتیب در جایگاه اول و دوم قرار گرفتند و مدل پنجم به‌عنوان الگوی مطلوب تعیین و معرفی گردید؛ زیرا این مدل نسبت به شاخص‌های چهارگانه از وزن بیشتری برخوردار بوده، بدون داشتن تعارض در عملکرد، استقلال و مسئولیت مشورتی، نظارتی و اجرایی هم دارد و اعضای آن نیز از سوی شورای علما، مجامع دانشگاهی و بازاری انتخاب می‌شوند.

بی‌نوشت

۱. شورای نگهبان یکی از نهادها و ساختارهای اساسی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران است که قانون‌گذار اساسی وظایف نظارت بر مصوبات مجلس از حیث عدم مغایرت با موازین شرع و قانون اساسی، تفسیر قانون اساسی و نظارت بر انتخابات و همه‌پرسی را در صلاحیت این نهاد قرار داده است. با توجه به وظایف و صلاحیت‌های مزبور، نظرات مختلفی در خصوص جایگاه آن در ساختار حقوقی نظام جمهوری اسلامی ایران مطرح شده است؛ اما با توجه به اصول قانون اساسی و از جمله اصل ۵۸، همچنین صلاحیت خطیر نظارت بر انتخابات و تفسیر قانون اساسی توسط شورای نگهبان و سایر دلایل، شورای نگهبان منحصر در قوه مقننه نیست و باید آن را یک نهاد مستقل و خارج از قوه مقننه دانست (درویش متولی، ۱۳۹۴، ص. ۲).

منابع

آدم عیسی، موسی (۲۰۰۹). تعارض المصالح فی اعمال هیئات الرقابہ الشرعیہ، مؤتمر الهیئات الشرعیہ الثامن المنعقد بالبحرین. بی‌نا.
البعلی، عبدالحمید محمود (۱۴۱۱ ق). الاستثمار و الرقابہ الشرعیہ فی البنوک و المؤسسات المالیه الاسلامیه دراسه فقهیه و قانونیه و مصرفیه. الطبعة الاولى. القاهرة: مکتبه وهبه.

البعلی، عبد الحمید محمود (۱۴۲۶)، الرقابہ الشرعیہ الفعاله فی المؤسسات المالیه الاسلامیه، المؤتمر العالمی الثالث للاقتصاد الاسلامی / جامعه ام القرى، مکه المکرمه.

بنک فیصل الاسلامی السوداني. النشأ والتأسيس، (۱۹۷۷) <http://www.fibsudan.com>
توثیق تجربه السودان فی مجال المصارف و المؤسسات المالیه الاسلامیه: مخطط الرقابہ و الاشراف المصرفی (۲۰۰۶). الكتاب الثاني، الطبعة الاولى. الخرطوم: بنک السودان.
توثیق تجربه السودان فی مجال المصارف و المؤسسات المالیه الاسلامیه، مخطط الوثائق: الاجراءات و التعمیم المتعلقه بالتجربه (۲۰۰۶). الجزء الثاني. الطبعة الاولى. الخرطوم: بنک السودان.

حیدری، علی، حیدری، محمد (بی‌تا). انتخاب پیمانکاران به کمک روش AHP. مؤسسه مالی و اعتباری شهرستان لردگان.

- حسن زاده، علی و سلطانی، زهرا (۱۳۸۵)، بررسی تطبیقی کارایی و عوامل موثر بر آن در نظام بانکداری اسلامی، پژوهشکده پولی و بانکی.
- د. النشمی، عجیل جاسم (۱۴۲۳). تطویر کیان و آلیه الهیئات الشرعیه لمواکبه احتیاجات المؤسسات المالیه الاسلامیه، بحوث المؤتمر الثانی للمؤسسات المالیه الاسلامیه-البحرین.
- دلبری، سید علی، داودی، سید علیرضا (۱۳۹۱). کاربرد تکنیک فرایند تحلیل سلسله مراتبی AHP در رتبه‌بندی شاخص‌های ارزیابی جاذبه‌های توریستی. مجله تحقیق در عملیات و کاربردهای آن. ۹ (۲). ۵۷-۷۹.
- درویش متولی، میثم، آشنایی (۱۳۹۴). جایگاه و صلاحیت‌های شورای نگهبان (جایگاه شورای نگهبان در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، دفتر مطالعات ساختارها و نهادهای اساسی. تهران: پژوهشکده شورای نگهبان، مسلسل ۱۳۹۴۰۱۴۴، (۱۳۹۴/۰۹/۰۲).
- السید العوضی، أ.د. رفعت، علی جمعه، محمد (۱۴۳۰ق). موسوعه الاقتصاد الاسلامی فی المصارف و النقود و الأسواق المالیه. الطبعه الاولى. القاهره: دارالسلام. المجلد السابع.
- الشرقاوی المالقی، عائشه (۲۰۰۰)، البنوک الاسلامیه التجربه بین الفقه و القانون و الطبیق. الطبعه الاولى. بیروت: المركز الثقافی العربی.
- الشریف، محمد عبد الغفار (بی‌تا). الرقابہ الشرعیه علی المصارف و الشركات المالیه الاسلامیه. طبعه تمهیدیه بی‌نا. <http://www.dralsheerif.net>
- علی القطان، محمد امین (۱۴۲۵ق). الرقابہ الشرعیه الفعاله فی المصارف الاسلامیه. طبعه تمهیدیه، المؤتمر العالمی الثالث لاقتصاد الاسلامی، جامعه ام القرى. مکه المکرمه: بی‌نا.
- العجلونی، محمد محمود (۱۴۲۹ق). البنوک الاسلامیه: احکامها و مبادئها و تطبیقاتها المصرفیه، الطبعه الاولى. عمان: دارالمسیره للنشر و التوزیع.
- القانون الاتحادی الاماراتی، رقم ۶ لسنة ۱۹۸۵ بشأن المصارف و المؤسسات المالیه و الشركات الاستثماریه الاسلامیه، ماده ۵، <http://www.centralbank.ae/index>
- الکفراوی، عوف محمود (۲۰۰۱). البنوک الاسلامیه النقود و البنوک فی النظام الاسلامی. الاسکندریه: مرکز الاسکندریه للکتاب.
- لال الدین، محمد اکرم (بی‌تا). دور الرقابہ الشرعیه فی ضبط اعمال المصارف الاسلامیه: اهمیتها، شروطها و طریقہ عملها، مجمع الفقه الاسلامی الدولی. الدورہ التاسعه عشره. اماره الشارقه دوله الامارات العربیه المتحده.
- متن قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه، ماده ۱۶
- محمد، أ.د. علی جمعه، احمد سراج، أ.د. محمد، جابر بدران، د. احمد (۱۴۳۱ق / ۲۰۱۰). موسوعه فتاوی المعاملات المالیه للمصارف و المؤسسات المالیه الاسلامیه، القاهره، الطبعه الاولى، دارالسلام، المجلد الثامن عشر، القسم السادس.

مصطفی العلیات، احمد عبد العفو (۱۴۳۷ ق). الرقابه الشرعیه علی اعمال المصارف الاسلامیه، پایان نامه کارشناسی ارشد. جامعه النجاح الوطنیه فی نابلس - فلسطین، بی نا: <http://www.isegs.com/forum/showthread>.

محمد حماد، حمزه عبدالکریم (۲۰۰۴). الرقابه الشرعیه فی المصارف الاسلامیه، پایان نامه کارشناسی ارشد، کلیه الدراسات العلیا الجامعه الاردنیه، بی نا: <http://www.hadith.al-eman.com>.

محمد فارس، طه (۲۰۰۹). ضوابط و آلیات اختیار اعضاء هیئات الفتوی و الرقابه الشرعیه فی المرسسات المالیه، مؤتمر المصارف الاسلامیه بین الواقع و المأمول، دائره الشئون الاسلامیه و العمل الخیری بدبی.

موسویان، سید عباس، نظرپور، محمدنقی، کفشگر جلودار، حسین، نقش شورای تخصصی فقهی در ارتقای سطح مشروعیت و کارایی بانک های اسلامی (مطالعه تجربه چند کشور اسلامی)، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی. موسویان، سید عباس، نقش شورای فقهی در تأمین انطباق عملیات بانکی با اصول شرعی، تازه های اقتصاد.

میسمی حسین، موسویان سید عباس، عبداللهی محسن، و امراللهی حامد (۱۳۹۱). تحلیل و مقایسه تجربه قانون گذاری و نظارت بر اجرای بانکداری اسلامی در سایر کشورها: دلالت هایی برای نظام بانکداری بدون ربا در کشور، دو فصلنامه علمی - تخصصی مطالعات اقتصاد اسلامی، (۴) ۲: بهار و تابستان، ۵۳-۹۱.

مصوبات شورای مشورتی شرعی کمیسیون اوراق بهادار مالزی (۱۳۸۵). ترجمه، مهدی نجفی، سعید شمسی نژاد، چ اول. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
نشئت و تطور و تقویم هیئات الرقابه الشرعیه فی الجهاز المصرفی السوداني (۱۴۲۷ ق - ۲۰۰۶). الطبعه الاولى، الخرطوم: بنك السودان.

Bank Negara Malasia, (2009) The Principles and Practices of Shariah in Islamic Finance.

Yaseen Anwar (2014), Strategic plan for Islamic banking industry in Pakistan, shariah compliance., Governor State Bank of Pakistan

The Role Of the Shariah supervisory Boards and Shariah Coordinators; gulfafricanbank; (2010) Finance Conference; 3rd

zulkili Hasan (2010) Rgguoooty aaamwwork of hhr' 'hh oo vrrnnnee yysmmmn Malaysia, GCC Countries and the UK ; Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies, 3- 2

Saeed, Khawaja Amjad, (2010) Islamic Banking Inretrospect: Progress & Review Part-I.